

SAĞLAM ƏTRAF MÜHİTDƏ DAVAMLİ İNKİŞAF: BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ƏSASLAR

ŞAHİN MƏMMƏDRZALI¹, SONA XƏLİLLİ², CAMAL ƏLİYEV³

Annotasiya

Məqalədə beynəlxalq hüquqda davamlı inkişaf konsepsiyası, onun hüquqi statusu və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ ətraflı şəkildə müzakirə edilir. Məqalədə bu konsepsiyanın əsas prinsipləri, o cümlədən ədalət, insan hüquqları və ekosistemlərin qorunması vurğulanır. İlk hissədə davamlı inkişafın tarixçəsi və beynəlxalq əməkdaşlıq zərurəti təqdim olunur. Stokholm Konfransından başlayaraq, Brundtland Hesabatı və Rio Bəyannaməsinin əhəmiyyəti izah edilir. Sonrakı bölmələrdə davamlı inkişaf hüququ və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ insan hüquqları çərçivəsində dəyərləndirilir. Məqalənin sonunda sağlam ətraf mühit hüququnun fərdi və kollektiv insan hüququ kimi əhəmiyyəti vurğulanır. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun tam şəkildə təmin olunması üçün bütün dünyada mövcud olan hüquqi boşluqların aradan qaldırılması vacibdir. Bu hüququn təmin olunması, yalnız ətraf mühitin qorunması ilə əlaqəli deyil, həm də insanların sosial və iqtisadi hüquqlarının, bərabərliyinin təmin olunması ilə sıx əlaqəlidir. Həmçinin, insan hüquqları təşkilatlarının və beynəlxalq məhkəmələrin bu məsələlərə münasibətini daha da möhkəmləndirmək, dövlətlərin müvafiq öhdəliklərini yerinə yetirmələrinə nəzarəti gücləndirmək önəmlidir. Ümumilikdə, məqalə davamlı inkişafın hüquqi çərçivəsinin gücləndirilməsinin və ekoloji ədalətin təmin edilməsinin vacibliyini qeyd edir.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, sağlam ətraf mühit, iqlim dəyişikliyi, sosial ədalət, BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədləri.

I. Giriş

İnsan cəmiyyətinin ekoloji tarazlığı qoruyaraq iqtisadi və sosial inkişafının təminini hədəfləyən sağlam ətraf mühitdə davamlı inkişaf resursların səmərəli istifadəsi, enerji istehsalında alternativ mənbələrin tətbiqi və ekosistemlərin qorunması prinsiplərinə əsaslanır. Əlbəttə, davamlı inkişaf tək indiki nəsillərin deyil, gələcək nəsillərin də rifahını təmin etmək məqsədi güdür. Müasir cəmiyyətlərin ən mühüm məqsədlərindən biri olan davamlı inkişaf anlayışı, eyni zamanda, sosial ədalətin təmini prosesində də əsaslı rol oynayır. Sağlam bir ətraf mühitin təmin olunması davamlı inkişafın əsas tərkib hissəsidir və xüsusən qeyd olunmalıdır ki, sağlam ətraf mühit insanların fiziki və psixoloji sağlamlığı üçün vacibdir. Müasir dövrdə artan urbanizasiya, iqlim dəyişikliyi və ekoloji problemlər insanlığın bu istiqamətdə atacağı addımların nə qədər vacib olduğunu bir daha vurğulayır. Davamlı inkişafın həyata keçirilməsi yalnız iqtisadi inkişaf ilə məhdudlaşmamalıdır. Belə ki, sosial bərabərlik və ekosistemlərin qorunması amilləri də göz önündə saxlanılmalıdır. Bu iki prinsip bir-birini tamamlayır və davamlı inkişafın uğurlu şəkildə həyata keçirilməsi üçün mühüm şərtlər təşkil edir. Beynəlxalq davamlı inkişaf hüququ qlobal miqyasda iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərin bir araya gətirilməsi məqsədini güdür. Bu yalnız inkişaf etmiş ölkələr üçün deyil, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün vacibdir. Gələcək nəsillər üçün sağlam və ədalətli bir dünya yaratmaq məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi, davamlı inkişaf hüququnun əsas prioritetlərindən biri olmalıdır. Məqalədə beynəlxalq hüququn bu sahədəki rolu, eyni zamanda müxtəlif beynəlxalq müqavilələr, konsepsiyalar, o cümlədən tarixi əhəmiyyətli hesabatlar barədə istər nəzəri, istərsə də praktiki məlumatlar tərəfimizdən qeyd olunur.

¹ Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: memmedrzali@gmail.com

² Elmi katib / Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Akademiyası / email: xalillisona@gmail.com

³ Hüquqşünas köməkçisi, “İnsan Hüquqlarının Təşviqi Mərkəzi” İctimai Birliyi / tələbə, Bakı Dövlət Universiteti / email: aliyevcamal690@gmail.com

II. Beynəlxalq hüquqda davamlı inkişaf konsepsiyası

Zamanın tələblərini ödəyən, ekoloji, iqtisadi və sosial aspektlərin bir araya gətirilməsi ilə müasir cəmiyyətlərin davamlılığını təmin etməyə yönələn davamlı inkişaf konsepsiyası vahid bir konsepsiya kimi müasir dövr üçün beynəlxalq hüquq çərçivəsində ən çox müzakirə olunan məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Bu çərçivədə hüquqi normativlərin gücləndirilməsi, resursların ədalətli istifadəsi və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının qorunması ön plandadır. Beynəlxalq hüquqda davamlı inkişaf konsepsiyası ekologiya, iqtisadiyyat və sosial ədalət arasındakı tarazlığı qorumağı hədəfləyir. Beynəlxalq hüquqda davamlı inkişafın əsas prinsipləri arasında ədalət, müxtəlif insan hüquqları və ekosistemlərin qorunması yer alır ki, bu prinsiplər inkişaf prosesində dünya ölkələrinin spesifik ehtiyaclarını nəzərə almaqla yanaşı, qlobal çağırışlara cavab verməyə imkan tanıyır. İqlim dəyişikliyi, yoxsulluq, qida təhlükəsizliyi və insan hüquqları pozuntuları kimi problemlərin həlli, beynəlxalq əməkdaşlıq və bu prinsiplərin birgə həyata keçirilməsini tələb edir. Ölkələr, bu prinsipləri rəhbər tutaraq, daha davamlı bir dünya qurmaq üçün birlikdə işləməlidirlər. Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bu konsepsiya münaqişələrin azalması və beynəlxalq əməkdaşlığın artırılması üçün də bir platforma təqdim edir. Tarixə nəzər yetirsək şahidi olarıq ki, keçən əsrin sonlarından etibarən bu tip konsepsiyaların mövcud olmasına şərait yaradılırdı. Buna isə səbəb olan bir sıra amillər var idi. Belə ki, bu konsepsiyanın yaranması texnologiyaların sürətli inkişafı, təbii resursların davamlı şəkildə istismarı, atmosfərə zərərli maddələrin buraxılması və digər əlaqəli ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan amillərin təsiri ilə birbaşa əlaqədardır. Məhz bu yöndə statistik məlumatlar göstərir ki, bu fəaliyyətlərin nəticəsində 1880-ci ildən bəri qlobal temperaturun orta hesabla 1,1 dərəcə artması müşahidə edilmişdir [14, s. 1]. Davamlı inkişafın mənşəyi, əsasən, bu problemlərlə əlaqələndirilsə də, beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, bu konsepsiyanı daha geniş bir çərçivəyə daxil edərək, müxtəlif mühüm məsələləri əhatə edən kompleks bir anlayışa çevirmişdir. Beləliklə, davamlı inkişafın tənzimlənməsi məqsədilə bir sıra beynəlxalq qətnamələr, prinsiplər, konvensiyalar və o cümlədən, digər normativ sənədlər qəbul edilmişdir ki, bu tip sənədlərin davamlı inkişafın tənzimlənməsi proseslərində öz müstəsna xidmətləri mövcuddur.

Bu istiqamətdə atılan ilk mühüm addım kimi 5-16 iyun 1972-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən təşkil olunan Stokholm Konfransını qeyd etmək olar. Bu Konfrans bir çox dünya dövlətlərinin ilk dəfə ətraf mühit mövzusunda bir araya gəlməsi ilə səciyyələnirdi. İnsan-təbiət münasibəti fonunda keçirilən Konfransda ətraf mühitin çirklənməsi və bunun qarşısının alınması, dünya əhalisinin say artımının təsirləri, bərpa olunmayan enerji mənbələrinin qorunması və bu sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi ilə bağlı məsələlər geniş şəkildə müzakirə olunmuş və bu kontekstdə Stokholm Prinsipləri Bəyannaməsi qəbul edilmişdir [23]. Davamlı inkişaf termini bu bəyannamədə birbaşa istifadə edilməsə də, ətraf mühitin qorunması ilə iqtisadi inkişaf arasında mövcud olan əlaqə həmin bəyannamədə açıq şəkildə təsbit edilmişdir [2, s. 379]. 13-cü prinsipdə qeyd edilir ki, resursların daha rəşional idarə edilməsinə və beləliklə də ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq üçün dövlətlər öz əhalisinin naminə inkişafın ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması ehtiyacına uyğun olmasını təmin etmək məqsədilə öz inkişaf planlamalarına inteqrasiyalı və əlaqələndirilmiş yanaşma tətbiq etməlidirlər. Göründüyü kimi, dövlətin inkişaf konsepsiyası birbaşa ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlıdır və bu, dövlətlər tərəfindən nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, inkişaf etməkdə olan dövlətlər ilk dəfə ətraf mühitin qorunması ilə bağlı məsələlərin inkişaf əlaqəli müzakirələrdə nəzərə alınmasının vacibliyini vurğulayaraq Stokholm Konfransında iştirak etmişdilər [3, s. 29-30]. Həmçinin bu Konfransın nəticəsi olaraq BMT Ətraf Mühit Proqramı təsis edilmişdir. Hətta bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, əhali arasında ekoloji şüurun genişləndirilməsinin vacibliyi nəzərə alınaraq, Konfrans iştirakçıları tərəfindən 5 iyun tarixinin Ümumdünya Ətraf Mühit Günü kimi qeyd olunmasına qərar verilmişdir.

Geniş şəkildə qəbul edilmiş fikirlərə görə, 1987-ci ildə Norveçin Baş Naziri Gro Harlem Brundtland tərəfindən hazırlanan Brundtland Hesabatı [7] davamlı inkişaf anlayışını ümumiləşdirərək onu qlobal siyasi məqsəd kimi təqdim etmişdir. Hesabatın spesifikliyi özünü bunda göstərirdi ki, burada davamlı inkişaf gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək imkanlarına xələl gətirmədən bu günün tələblərinə cavab verən inkişaf kimi göstərilmişdir. Sonsuza qədər davam edə bilməyən qlobal əhali

artımını vurğulayan bu hesabat davamlı inkişafı beynəlxalq ekoloji hüquqdan ayıraraq, beynəlxalq hüquq sahəsində tətbiq olunan xüsusi qaydalar məcmusuna yol açmışdır [13]. Hesabatda iqtisadi inkişafın müxtəlif ekoloji amillərlə, məsələn, kənd təsərrüfatı tətbiqləri, su axarlarının dəyişdirilməsi, faydalı qazıntıların çıxarılması, atmosferə zərərli qazların buraxılması, meşələrin qırılması və genetik manipulyasiyalar kimi faktorlarla qarşılıqlı təsiri vurğulanmışdır. Bu amillərin gələcək nəsillərə mənfi təsir göstərə biləcəyi diqqətə alınaraq, dövlətlərin milli strategiyalarında ətraf mühitin qorunmasını da nəzərə almaları, beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi və 2000-ci ilə davamlı inkişafa nail olmaq tələb olunurdu. Eyni zamanda, belə yanaşmalar uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi cəhətdən faydalı ola bilər; məsələn, meşələrin bərpası ilə bağlı xərcləri büdcənin ümumi xərclərinə daxil edərək, meşəsizliyin potensial zərərlərinin qarşısını almaq mümkündür. Brundtland Hesabatı davamlı inkişafın yalnız bir konsepsiya olmadığını, eyni zamanda, dünya miqyasında ekoloji, iqtisadi və sosial problemləri həll etmək üçün konkret bir yanaşma olduğunu nümayiş etdirir. Hesabatdan irəli gələn prinsiplər müasir cəmiyyətlərin inkişafında hələ də aktualdır və hər bir fərdin, o cümlədən cəmiyyətin və dövlətin məsuliyyətidir. Sözügedən hesabatın tarixdəki rolu məsələsinə toxunsaq, qeyd etməliyik ki, bu hesabat 1992-ci ildə Rio Zirvəsinin əsasını qoydu və bununla da, BMT-nin Davamlı İnkişaf Komissiyasının yaradılmasına səbəb oldu.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının tarixindəki ən əhəmiyyətli və tanınmış mərhələlərindən biri 3-14 iyun 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilmiş BMT Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransıdır. Bu beynəlxalq tədbir zamanı davamlı inkişaf məqsədinə çatmaq üçün 27 prinsipdən ibarət olan Ətraf Mühit və İnkişaf Üzrə Rio Bəyannaməsi və geniş bir fəaliyyət planını əhatə edən Gündəlik 21 qəbul edilmişdir [22]. Məcburi olmayan bu aktlar davamlı inkişaf konsepsiyasının təkamülündə mühüm nailiyyətlər hesab olunur. BMT İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası [29] da məhz bu tədbir çərçivəsində qəbul edilmişdir. İmzalayan dövlətlərin çağırışı atmosferdə istixana qazlarının konsentrasiyasını iqlim sisteminə zərər verə biləcək səviyyələrdən aşağıda sabitləşdirmək idi. Eyni zamanda, növlərin nəsli kəsilməkdən qorunmasını təmin etmək və yer üzünün bioloji müxtəlifliyindən əldə edilən faydaları ədalətli şəkildə bölüşdürmək məqsədini güdən Bioloji Müxtəliflik üzrə Konvensiya [28] da qəbul edilmişdir [25, s. 12]. Konfransa nümayəndə göndərən 176 dövlətdən əlavə, 50-dən çox hökumətlərarası təşkilat və minlərlə qeyri-hökumət təşkilatı iştirak edirdi [24, s. 52]. Brundtland Komissiyası tərəfindən təqdim olunan davamlı inkişafı ilə bağlı hüquqi prinsiplər öz təsdiqini dövlətlər Rioda topladıqda və davamlı inkişaf konsepsiyasını beynəlxalq ekoloji hüquq üçün yeni paradigma kimi rəsmi olaraq qəbul etdikdə tapdı [24, s. 54]. İqtisadi inkişaf, eyni zamanda, ətraf mühiti qorumağa və mühafizə etməyə çalışmalıdır [24, s. 55-56]. Beləliklə, Rio Konfransı ətraf mühit və inkişaf məsələlərinin inteqrasiyası söylərində dönüş nöqtəsini təmsil edir [15, s. 25].

Gündəlik 21 hökumətlər, inkişaf agentlikləri, BMT təşkilatları və müstəqil sektorlar üçün ətraf mühit və iqtisadiyyat arasındakı əlaqəyə təsir edən əsas sahələrə toxunan əhatəli, lakin məcburi olmayan fəaliyyət proqramıdır. O, davamlı iqtisadi inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi məqsədlərini birləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş dövlətlərin davamlı inkişafa nail olması üçün lazım olan fəaliyyət planıdır [11]. Gündəlik 21-in prinsiplərinin həyata keçirilməsi, qlobal ekoloji çağırışlarla mübarizədə, insan hüquqlarını qorumaq və sosial ədaləti təmin etmək üçün vacibdir. 2-ci fəsildə inkişaf və ətraf mühit məqsədlərinə nail olmaq üçün zəruri olan dörd komponent təsvir edilir: ticarətin liberallaşdırılması yolu ilə davamlı inkişafın təşviq edilməsi; ticarətin və ətraf mühitin qarşılıqlı dəstəklənməsi; inkişaf etməkdə olan ölkələrə adekvat maliyyə resurslarının təmin edilməsi; ətraf mühitə və inkişafa şərait yaradan makroiqtisadi siyasətin təşviq edilməsi.

2000-ci ildə Nyu-Yorkda 21-ci əsr üçün dünyada BMT-nin ümumi prinsiplərinə uyğun olaraq ədalətli və davamlı sülh yaratmaq, yoxsulluğun aradan qaldırılması, ətraf mühiti qorumaq, insan hüquqları, demokratiya və yaxşı idarəçilik kimi sahələrdə dəyərlər, prinsiplər və ümumi məqsədlərin ifadəsi olaraq BMT Minilliyin Bəyannaməsini qəbul edildi [27]. Minilliyin İnkişaf Məqsədləri (MİM) yoxsulluğun aradan qaldırılması, uşaq ölümü, ana sağlamlığı, gender bərabərliyi, QİÇS, malyariya və digər xəstəliklərlə mübarizə, icbari ibtidai təhsil, inkişaf üçün qlobal tərəfdaşlıq və ətraf mühitin davamlılığına diqqət yetirən bu Bəyannamədən irəli gəlir [26]. MİM-lər davamlı inkişafın tərəqqisini

ölçmək üçün universal bir meyar kimi qəbul edilməsi ilə diqqətəlayiq idi [21, s. 17]. Artıq illərdir ki, bu məqsədlərin uğurlu həyata keçirilməsi, Davamlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə davam etdirilməkdədir.

Beynəlxalq ictimaiyyət 2002-ci ildə Rio Konfransının onuncu ildönümündə Cənubi Afrikanın Yohannesburq şəhərində keçirilən Davamlı İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammitində yenidən toplaşdı. Davamlı İnkişaf haqqında Yohannesburq Bəyannaməsi davamlı inkişafın üç pilləsini - iqtisadi inkişaf, sosial inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsini müəyyənləşdirdi. Bu Bəyannamə davamlı inkişaf prinsiplərini gücləndirmək, qlobal iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizəni artırmaq və inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədi güdür. Belə ki, Yohannesburq Bəyannaməsi iqlim dəyişikliklərinin qlobal təhlükə olduğunu tanıyır. Yohannesburq Bəyannaməsi Gündəlik 21-dən fərqli olaraq hədəflər və cədvəllər təyin etməklə fəaliyyətə və nəticələrə nail olmalı idi. Sammit Rio Bəyannaməsini və Gündəlik 21-i bir daha təsdiqlədi və iki yeni məqsədyönlü sənəd hazırladı: Davamlı İnkişaf üzrə Yohannesburq Bəyannaməsi və Yohannesburq İcra Planı [31]. Yohannesburq Bəyannaməsi yeni prinsiplər təqdim etməsə də, dövlət başçılarının davamlı inkişafa dair siyasi öhdəliyini təmsil edirdi. Digər tərəfdən isə İcra Planı Rioda artıq qəbul edilən fəaliyyət üçün hədəflər və cədvəllər və təkrarlanan bir çərçivə təqdim etdi [9, s. 87, 108]. Qeyd edə bilərik ki, Bəyannamənin prinsiplərinin həyata keçirilməsi gələcək nəsillərin daha sağlam bir dünyada yaşamasını təmin edəcəkdir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası beynəlxalq hüquq və siyasət sahəsində mühüm bir yer tutmaqla qlobal problemlərin həllinə yönəlmiş bir yanaşma təqdim edir. Belə ki, Davamlı inkişaf konsepsiyası hazırda xeyli təkmilləşərək beynəlxalq hüquq və siyasət kontekstində qlobal prioritetə, beynəlxalq hüququn prinsipinə və 2015-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən yaradılmış Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) kimi tanınan universal çərçivəyə çevrilmişdir. Digər bir adı ilə Qlobal Məqsədlər kimi də tanınan bu məqsədlər iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi və insan hüquqları məsələlərinə yönəlmiş hamı üçün ədalətli dünya yaratmağa çalışan universal bir vədi təmsil edir. Qeyd olunan fikirlərə əlavə olaraq, yoxsulluq və onun bütün formalarının aradan qaldırılmasına, o cümlədən yoxsulluğun yox həddə çatdırılmasına, əsas olaraq isə ətraf mühitə qayğı və onun mühafizəsinə yönələn DİM-lər stratejik sənəd hesab oluna bilər desək, yanlışdır. DİM-lər məcburi məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətlərin uzunmüddətli siyasi öhdəlik və əməkdaşlığına əsaslanan 17 fərdi məqsəd və 169 hədəfdən ibarətdir. Onlar inteqrasiya edilmiş və bölünməz və Yohannesburq Bəyannaməsinəki pillələrə uyğun olaraq davamlı inkişafın üç ölçüsünü: iqtisadi, sosial və ətraf mühiti tarazlaşdırmaq kimi təsvir edilmişdir [30]. Qeyd edildiyi kimi, 2030-cu il Gündəliyi məcburi olmayan bir çərçivədir, yəni dövlətlərin bu məqsədləri həyata keçirməyə öhdəliyi yoxdur. Bununla belə, məqsədlərin hazırlanması sessiyalarını, eləcə də DİM-lərin özündə olan təfərrüatları araşdırdıqda aydın olur ki, DİM-lərin işlənilməsi hazırlanması beynəlxalq və adət hüququnun normaları, prinsipləri və müqavilələrindən əhəmiyyətli dərəcədə qaynaqlanmışdır və beynəlxalq hüquq çərçivəsində mövcud prinsip və öhdəliklərə uyğun olaraq həyata keçirilmək üçün hazırlanmışdır [14, s. 3].

Bu konsepsiyanın hüquqi statusu mübahisəli bir məsələ olaraq qalır, buna səbəb, doktrinanın bir hissəsi onu beynəlxalq hüququn prinsipi kimi, bəzi alimlər isə hətta hüququn yeni sahəsi hesab edir [1, s. 194], lakin digər alimlər üçün davamlı inkişaf sadəcə etik dəyər sayılır [10, s. 75]. Bütün bu fikir ayrılıqlarına rəğmən DİM-lər öz hüquqi əhəmiyyəti və aktuallığı baxımdan stratejik sənəd hesab olunur. Bu məqsədlər, qlobal miqyasda insan inkişafını, ekoloji dayanıqlılığı və sosial ədaləti təmin etmək üçün hazırlanmışdır. Bu, insanların rifahını artırmaqla yanaşı, planetin gələcəyini də mühafizə etməyə yönəlmiş bir yoldur.

III. Davamlı inkişaf hüququ və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

Davamlı inkişaf hüququ və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ XXI əsrin mühüm hüquqi və sosial prinsiplərindən biridir. İnsan hüquqlarından biri kimi inkişaf hüququ 1986-cı il İnkişaf hüququna dair Bəyannamədə əks olunmuşdur. Bu Bəyannamə müvafiq vəzifə və öhdəliklərlə birlikdə insanın inkişaf hüququnun mövcudluğunu təsdiq etdi. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, bu Bəyannamə inkişafın insan hüquqları kontekstində vacibliyini vurğulayan bir sənəd olaraq, inkişaf prosesinin insanlara, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin vətəndaşlarına onların hüquqlarını təmin etməsinin vacibliyini vurğulayır. Sözügedən Bəyannamə, müstəqil inkişaf modelini təşviq edərək, xarici müdaxilələrdən azad, öz özəlliklərini qoruyan vahid bir inkişaf yolu təklif edir, daha dəqiq

desək, inkişafın yalnız iqtisadi göstəricilərlə ölçülməməli olduğunu, insan amilinin və ehtiyaclarının da nəzərə alınmalı olduğunu göstərir. Bu Bəyannamə inkişafın insanın həyatına təsirini və insanların öz inkişaflarını həyata keçirmək hüququnu tanıyır. Bəyannamənin 1-ci maddəsində inkişaf hüququnun ayrılmaz insan hüququ olduğunu, dövlətlərin və beynəlxalq ictimaiyyətin bütün şəxslərin insan hüquqlarının hamılıqla tanınması istiqamətində inkişafı təşviq etmək üzrə ümumi beynəlxalq öhdəliyi formalaşdırılır. BMT Baş Assambleyasının Qətnaməsinə əsasən, inkişafı irəli aparacaq elementlər həm də davamlı inkişaf prinsipini təşkil edən elementlərdir. Onlar aşağıdakılardır: əsas resurslara, təhsilə, səhiyyə xidmətlərinə, qidaya, mənzilə, məşğulluğa və gəlirlərin ədalətli bölgüsünə çıxışında bərabər imkanlar, qadınların inkişaf prosesində fəal rolunun təmin edilməsi və sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmaq üçün iqtisadi və sosial islahatların qəbul edilməsi, inkişafı ilə bağlı bütün sahələrdə xalqın iştirakının təşviqi. Tənqidçilər bunun heç də hüquq olmadığını iddia etdilər və Bəyannamənin qeyri-müəyyən xarakterini vurğulayaraq öz fikirlərini əsaslandıraraq belə bir hüququn konseptuallaşdırılmasının nə ətraf mühitə, nə də insan hüquqlarına xidmət etdiyini qeyd edirlər [13].

Rio Bəyannaməsinin 4-cü prinsipi ekoloji mühafizəni təmin etmək üçün iqtisadi inkişafın müsbət təsirini önə çıxarır və insan hüquqlarının, sosial ədalətin təmin edilməsinin əhəmiyyətini qeyd edir. Qabçikovo-Nağınaros işi üzrə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi bəyan etmişdir ki, iqtisadi inkişafın ətraf mühitin mühafizəsi ilə uzlaşdırılması zərurəti davamlı inkişaf konsepsiyasında düzgün ifadə olunub [16]. Bu iki prinsip birlikdə davamlı inkişaf prinsipinin əsasını əks etdirir və inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi gözləntilərini ifadə edir [6, s. 4]. Bəyannamənin 2-ci prinsipi dövlətlərin öz ətraf mühit və inkişaf siyasətlərinə uyğun olaraq öz resurslarını istifadə etməyə suveren hüququnu təsdiqlədi, lakin yurisdiksiyasından kənar olan digər ərazilərin ətraf mühitinə zərər verməmək öhdəliyini qoyaraq bir növ bu hüququ məhdudlaşdırdı. Bununla dövlətin öz daxili resurslarını necə idarə etməsi indi daha sistemli şəkildə beynəlxalq səviyyədə maraq doğuran məsələyə çevrilib [6, s. 6] və beynəlxalq adət hüququna çevrilərək Rio Bəyannaməsindəki məcburi hüquqi qüvvəyə malik iki prinsipdən biri sayılır [20, s. 251].

Dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malik digər prinsip isə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsini milli alət kimi nəzərdə tutan Bəyannamənin 17-ci prinsipidir. Prinsipdə qeyd edilir ki, ətraf mühitə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərə biləcək fəaliyyət müvafiq dövlət orqanı tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Daha dəqiq desək, sözügedən prinsip, ətraf mühitin qorunması və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün hər kəsin məsuliyyət daşdığını vurğulayır. Bəzi dövlətlər, yeni siyasət və qanunlar qəbul edərək müəyyən təbii resursdan istifadəni və ya idarə olunmasını daha da təkmilləşdirmək üçün ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsindən (ƏMTQ) istifadə edərək davamlı inkişaf konsepsiyasını praktikada tətbiq etmişdilər [9, s. 87, 182]. 2010-cu ildə, ilk dəfə olaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Pulp Mills işində ƏMTQ-ni beynəlxalq adət hüququn bir hissəsi kimi tanıdı [17]. Eyni zamanda, bu qərar gələcəkdə ətraf mühitlə bağlı mübahisələrin necə həll olunacağına dair yeni standartlar qoydu və beynəlxalq müstəvidə ekoloji hüququn əhəmiyyətini artırdı. Bununla da, bu qərar yalnız Pulp Mills işi üçün deyil, eyni zamanda, beynəlxalq hüququn müxtəlif aspektləri üçün də bir dönüş nöqtəsi oldu.

IV. Beynəlxalq davamlı inkişaf hüququ sahəsinin nəzəriyyəsi

Beynəlxalq davamlı inkişaf hüququnun nəzəriyyəsi global problemlərə kompleks yanaşma ilə yanaşı, sosial, iqtisadi və ekoloji balansın təmin edilməsini hədəfləyir. Bu sahədəki hüquqi çərçivələrin gücləndirilməsi və həyata keçirilməsi insanların həyat keyfiyyətinin artırılmasına və planetin gələcəyinin qorunmasına yönəlmiş əhəmiyyətli bir addım olaraq qiymətləndirilir. Davamlı inkişaf ətraf mühitin mühafizəsini təşviq etməklə və onu iqtisadi inkişafı ilə inteqrasiya etməklə yanaşı, həm də indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını (intergenerational equity) və dünyanın yoxsul təbəqələrinin (intragenerational equity) ehtiyaclarını qarşılayır [19, s. 619]. Rio Bəyannaməsinin 3-cü prinsipində deyilir ki, inkişaf hüququ indiki və gələcək nəsillərin inkişaf və ekoloji ehtiyaclarını ədalətli şəkildə ödəmək üçün yerinə yetirilməlidir. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, dövlətlər inkişafın davamlı olmasını təmin etmək üçün ətraf mühitdən və təbii ehtiyatlardan istifadə edərkən tarazlığı qorunmalıdırlar və gələcək nəsillərin də eyni imkanlardan bəhrələnməsi üçün imkan yaratmalıdırlar.

Digər tərəfdən isə bu konsepsiya davamlı inkişafın faydalarının bir dövlət daxilində müxtəlif təbəqələr və müxtəlif dərəcədə inkişaf etmiş dövlətlər arasında ədalətlə bölünməsinə nəzərdə tutur. Bir çox beynəlxalq sənədlər, məsələn, BMT Minilliyin Bəyannaməsi Afrika kimi zəif inkişaf etmiş regionların ehtiyaclarını və onlara dəstəyin vacibliyini xüsusilə vurğulayır. Yalnız bu iki bərabərlik təmin olunarsa və onların inteqrasiyasına nail olunarsa, o zaman inkişaf davamlı sayıla bilər [2, s. 380]. Məhz buna görə qeyd edə bilərik ki, bu Bəyannamə, yoxsulluğun azaldılması, təhsilin artırılması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi kimi məqsədlərə yönəlir. Ümumiyyətlə, ətraf mühitin mühafizəsi ilə iqtisadi və sosial inkişafın uzlaşdırılması, onların inteqrasiyası konsepsiyasının özünün əsası qəbul edilir [12, s. 52]. Konsepsiya bu səbəbdən çoxşaxəli xarakter daşıyır və müxtəlif hüquqi mənbələrdə bu prinsipə istinadlar olsa da, prinsipin düzgün düzgün tətbiqinə təsir edən müəyyən bir qeyri-müəyyənliyin mövcudluğunu etiraf etməliyəm [18, s. 71].

Davamlı inkişaf insanların ehtiyaclarını qarşılıyarkən gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılama imkanlarını təhlükə altına atmadan inkişaf prosesini təmin edən bir yanaşmadır. Davamlı inkişaf konsepsiyası belə qeyri-müəyyənlik vasitəsilə müxtəlif maraqlar arasında tarazlığı qorumağa yönəlmişdir, lakin digər tərəfdən bu, dövlətlər üzərinə effektiv öhdəliklərin qoyulması və prinsiplərin həyata keçirilməsində çətinlik yaradır [8, s. 39]. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, davamlı inkişaf konsepsiyası stabil təbiətə malik deyil və zaman, yer, subyekt kimi bir çox faktorlardan asılı olaraq dəyişir [2, s. 382]. Bu anlayışın sabit olmaması, onun tətbiqində çevik yanaşmaların tələb olunduğunu göstərir. Beynəlxalq ictimaiyyət dövlətlərin maliyyə və texnoloji imkanlarının fərqli olduğunu nəzərə alaraq bu sahədə onların bacarıqlarına uyğun fəaliyyət gözləməlidir, yəni inkişaf etməkdə olan dövlət inkişaf etmiş dövlət qədər uğurlu siyasət yeritməyə bilər. Bu konsepsiyanın həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətin hər bir fərdi istər hökumət, istərsə də qeyri-hökumət təşkilatları, o cümlədən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar bir araya gəlməlidir. Davamlı inkişaf konsepsiyası sosial dəyişikliklər və elmi tərəqqidən də asılı olaraq müxtəlif dövrlərdə müxtəlif hədəflər təyin edə bilər. Səsləndirdiyimiz fikri daha da dəqiqləşdirsək, sözügedən Konsepsiya, əslində, mühitin tələblərinə və sosial dinamikaya görə özünü yeniləyərək müxtəlif dövrlərdə fərqli hədəflər müəyyən edir. Konsepsiyanın fərqləndirici əlamətlərindən biri də məhz odur ki, dəyişən mühitə sürətlə uyğunlaşaraq təkamül edə bilər. Hətta belə də deyə bilərik ki, davamlı inkişaf konsepsiyası elmi tərəqqi və sosial dəyişikliklərə bağlı olaraq dinamik bir modeldir.

V. Sağlam ətraf mühit fərdi və kollektiv insan hüququ kimi

Sağlam ətraf mühitin insan hüquqlarının qorunmasında və inkişafında əhəmiyyətli bir rol oynadığı danılmazdır. İnsanların yaşadığı mühitin keyfiyyəti onların sağlamlığına, həyat standartlarına və ümumi rifahına birbaşa təsir edir. Sağlam ətraf mühit fərdi və kollektiv insan hüquqlarının reallaşması üçün zəruri bir şərtidir. Hər bir insanın təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühit hüququ var. Bir çox əsas insan hüquqları, o cümlədən həyat, sağlamlıq, qida, su, kanalizasiya və inkişaf hüquqları və ətraf mühit bir-biri ilə sıx əlaqədə olduğundan təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühit zəruridir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və ya İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt kimi əsas beynəlxalq sənədlər bu hüququ tanıyır. 1972-ci il Stokholm Bəyannaməsi və 1992-ci il Rio Bəyannaməsi yumşaq hüquq kimi sağlam ətraf mühit hüququnu tanıdılar və bu hüquq üçüncü nəsil insan hüquqları və ya kollektiv insan hüquqları sırasına daxil edildi.

1970-ci illər boyu sağlam ətraf mühit hüququ milli konstitusiyalarda, məsələn, Portuqaliya (1976), İspaniya (1978), Peru (1979) və digər əlaqəli qanunvericilik və siyasi aktlarında s. sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Hüquq BMT tərəfindən global şəkildə tanınmazdan əvvəl Üzv Dövlətlərin səksən faizindən çoxunda (193 dövlətdən 156-da), həmçinin Azərbaycan Respublikasında qanuni olaraq tanınmışdır. Sağlam ətraf mühitə insan hüququ rəsmi olaraq 28 iyul 2022-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş qətnamə ilə təsbit olundu. 2021-ci ilin oktyabrında BMT İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən bu hüququn tanınmasının ardınca çıxan qətnamə misilsiz dəstək ilə (əleyhinə səs olmadan) qəbul edilmiş bir qərar idi.

Sağlam ətraf mühit hüququnun beynəlxalq mühitdə razılaşdırılmış tərfi olmasa da, hüququn açıqlanmasında faydalı mənbə kimi Təhlükəsiz, təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühitdən istifadə ilə bağlı insan hüquqları öhdəlikləri üzrə Xüsusi Məruzəçinin Hesabatı qeyd oluna bilər [5]. Bu

Hesabatlar, xüsusilə də təhlükəsiz, təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühitdən istifadə ilə bağlı insan hüquqları öhdəlikləri, bu hüququn əsas prinsiplərini və təsirini açıqlamaqda mühüm rol oynayır. Məruzədə sağlam ətraf mühit hüququnun elementləri iki yerə ayrılmışdır: maddi və prosessual elementlər. Maddi elementlərə daxildir; təmiz hava; təhlükəsiz və sabit iqlim; təhlükəsiz suya və adekvat sanitariyaya çıxış; sağlam və davamlı istehsal olunan qida; yaşamaq, işləmək, təhsil almaq və oynamaq üçün qeyri-toksik mühitlər; sağlam biomüxtəliflik və ekosistemlər. Prosessual elementlərə məlumat əldə etmək, qərarların qəbul edilməsində iştirak etmək hüququ, ədalət mühakiməsinə və effektiv hüquqi müdafiə vasitələrinə çıxış, o cümlədən repressiya və qisas olmadan bu hüquqların təhlükəsiz həyata keçirilməsi daxildir. Bütün bu qeyd olunanlara nəzərən, sağlam ətraf mühit hüququnun sağlıqəyönlü insan hüquqları ilə sıx bağlı olduğunu, o cümlədən daimi qarşılıqlı əlaqədə olduğu gerçəyini vurğulamalıyıq. Sağlam ətraf mühit hüququnun tanınması və həyata keçirilməsi üçün bu cür sənədlər əhəmiyyətli resurslar təqdim edir. Həmçinin insanların sağlam ətraf mühitə çıxışını təmin etmək məqsədi ilə qanunverici təşəbbüslərin və siyasətlərin inkişafına da işarə edir.

Sağlam ətraf mühit hüququ insanların bərabər və ədalətli şəraitdə yaşaması üçün vacib bir tələbatdır. Təmiz hava yalnız insanların fiziki sağlamlığı üçün deyil, eyni zamanda, psixoloji və sosial rifah üçün də əhəmiyyətlidir. Sağlam ətraf mühit hüququnun bir hissəsi kimi əhalinin təmiz hava ilə nəfəs almaq hüququnu təmin etmək üçün dövlətlərin həyata keçirməli olduğu yeddi fəaliyyət var:

- a) Havanın keyfiyyətinə və sağlamlığa təsirinə nəzarət;
- b) havanın çirklənməsi mənbələrinin qiymətləndirilməsi;
- c) əhalinin sağlamlıq xəbərdarlığı da daxil olmaqla ictimai hesabat təqdim etmək;
- d) havanın keyfiyyəti ilə bağlı qanunlar, qaydalar, standartlar və siyasətlər hazırlamaq;
- e) yerli, milli və zərurət yaranarsa, regional səviyyələrdə havanın keyfiyyətinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər planı hazırlamaq;
- f) havanın keyfiyyəti üzrə fəaliyyət planını həyata keçirmək və standartlara riayət etmək;
- g) planın gedişatını qiymətləndirmək və lazım gələrsə, standartlara uyğunluğu təmin etmək üçün onun müddəalarını sərtləşdirmək [4].

Bundan başqa, 2018-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən qəbul edilmiş digər bir Hesabat - Xüsusi Məruzəçi tərəfindən hazırlanmış İnsan Hüquqları və Ətraf Mühit üzrə Çərçivə Prinsipləri bu sahədə dövlətlərin öhdəlikləri barədə məlumat verir. Hansı ki bu prinsiplər sağlam ətraf mühiti ilə əlaqədar digər əsas insan hüquq və azadlıqlarının, yəni ifadə, toplaşma, təhsil hüquqlarını təmin edilməsi və diskriminasiyaya, həssas qrupların hüquqlarının pozulmasına qarşı mübarizə mövzularını əhatə edir. Başqa bir sözlə desək, bu prinsiplər, insanların ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması hüququnu təmin etməyi, eyni zamanda, insan hüquqlarının pozulmasının ətraf mühitə olan təsirlərini vurğulayır. Buna misal olaraq, 9-cu prinsipdə qeyd edilir ki, sağlam ətraf mühit hüququnun effektiv həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətin ayrı-seçkilik olmadan bütün üzvlərinin öz fikrini ifadə etməyə imkanı olmalıdır və hökumət tərəfindən qərar qəbul edərkən nəzərə alınmalıdır. Bunun ardınca qərarların əsaslandırılmasını verməlidir və qərarların və izahatların ictimaiyyətə açıqlanmasını təmin etməlidirlər.

Bəhs olunan prinsiplər insan hüquqları və ətraf mühit arasındakı əlaqənin dərinliyini vurğulayan bir yanaşmadır. Bu prinsiplərin tətbiqi isə yalnız ekoloji problemlərin həllinə deyil, həm də insanların hüquqlarının qorunmasına da xidmət edir. Bu prinsiplərin tanınması və tətbiq olunması tək yerli səviyyədə yox, eyni zamanda, beynəlxalq miqyasda da insan hüquqlarının və ətraf mühitin qorunmasını təmin etməyə yönəlmiş bir addım kimi dəyərləndirilir.

Ətraf mühitin qorunması yalnız dövlətlərin deyil, həm də hər bir fərdin, o cümlədən cəmiyyətin ümumi məsuliyyətidir. Hər bir fərdin kiçik, lakin vacib addımı ətraf mühitin gələcəyini formalaşdırır. Əlbəttə ki, sağlam ətraf mühitə nail olmaq insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün əsasdır. Cəmiyyətin ekoloji mühitin qorunması prosesində birgə iştirakı, bununla belə, bu istiqamətdə qanunvericilik bazasının inkişafında rol oynaması daha sağlam bir dünyada yaşamanın əsasıdır. Qanunvericilik bazasının inkişafı, bu prosesin səmərəli həyata keçirilməsi üçün zəruridir. İctimaiyyətin gücü, kollektiv tədbirlər və fərdi səylərlə birləşdiyəndə, ətraf mühitin qorunması sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmək mümkündür. Bu, ekoloji ədalət və sosial məsuliyyət anlayışlarını bir araya gətirərək, cəmiyyətin ümumi rifahını artırır.

VI. Nəticə

Davamlı inkişaf konsepsiyası XX əsrin sonlarında dünya miqyasında meydana gələn ekoloji, iqtisadi və sosial problemlərə qarşı bir yanaşma kimi formalaşmışdır. Sözügedən Konsepsiya, yalnız inkişafın sürətini artırmağı deyil, eyni zamanda, bu inkişafın ətraf mühitə, sosial struktura və iqtisadi bərabərliyə təsirini də nəzərə alır. Davamlı inkişaf konsepsiyası bir konsepsiya kimi, müasir beynəlxalq hüquqda vacib bir anlayışlardan olmaqla, ətraf mühitin qorunması, iqtisadi inkişaf və sosial ədalət arasında uyğunluq yaratmağı hədəfləyir. Bu Konsepsiya, cəmiyyətlərin və ekosistemlərin tarazlığını qorumaq üçün zəruridir. Əlbəttə ki bu yanaşma insan hüquqlarının bütün aspektlərini əhatə edərək, gələcək nəsillərin ehtiyaclarını da nəzərə almaqla, insanlığın daha ədalətli və davamlı bir gələcəyə addımlamasını dəstəkləyir. Resurslardan düzgün istifadə, bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı və sosial inklüzivlik davamlı inkişafın əsas komponentləridir. Gələcək nəsillərin ehtiyaclarını qarşılamaq üçün bu prinsiplərin gündəlik həyatımıza inteqrasiyası önəmlidir. Əlavə olaraq qeyd etmək istərdik ki, davamlı inkişaf konsepsiyası prinsipləri xüsusən praktikada, hətta biznes sahəsində belə geniş tətbiq olunur. Nəzərə alsaq ki, sözügedən konsepsiya haqqında birmənalı, yəni hamılıqla qəbul edilmiş və formalaşmış bir fikir yoxdur, bununla belə konsepsiyanın genişmiqyaslı tətbiq olunması onun cəmiyyətdəki əhəmiyyətini bir daha vurğulayır.

Beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, davamlı inkişafın hüquqi çərçivəsini yaratmaq üçün müxtəlif mühüm sənədlər qəbul etmişdir. Təşkilatın qəbul etdiyi sənədlər, dünya ölkələrinin birgə səy göstərərək qarşılaşdığı qlobal problemlərin həllinə yönəlmişdir. BMT-nin göstərdiyi istiqamət və əməkdaşlıq, bu məqsədə çatmaq üçün vacibdir. Məsələn olaraq qeyd edirik ki, Stokholm Konfransı və Rio Bəyannaməsi kimi tədbirlər, ətraf mühitin mühafizəsi ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqələri açıq şəkildə müəyyənləşdirməklə qalmayıb, eyni zamanda dövlətlərə bu istiqamətdə konkret öhdəliklər qoymuşdur. Brundtland Komissiyasının təqdim etdiyi inkişaf hüququ dövlətlərin və beynəlxalq ictimaiyyətin insanların həyat keyfiyyətini yüksəltmək üçün birlikdə çalışmasını tələb edir. Bu hüququn təmin edilməsi, bərabərlik, ədalət və davamlılıq prinsiplərinə söykənir. İndiki dövrdə, inkişaf hüququnun reallaşdırılması yalnız insanları deyil, eyni zamanda, planetimizi də qorumaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ isə, insan hüquqlarının bir hissəsi olaraq, müasir beynəlxalq hüquq sistemində daha geniş şəkildə qəbul edilir. Bu hüquq ekoloji ədalət anlayışı ilə sıx bağlıdır. BMT tərəfindən bu hüququn tanınması dövlətlərin öz resurslarını idarə etmək hüququnu, lakin digər ölkələrin ətraf mühitinə zərər verməmək öhdəliyini balanslaşdırmağa yönəlmişdir. Bu yanaşma ətraf mühitin qorunmasını yalnız milli bir məsələ, proses kimi deyil, eyni zamanda beynəlxalq məsuliyyət, hətta bir prinsip olaraq qəbul edir. Hər bir dövlətin öz ərazisində ətraf mühitin qorunmasına dair öhdəlikləri olsa da, bu öhdəliklər beynəlxalq müstəvidə də uzanır. Bu, müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biridir və ekosistemlərin mühafizəsi ilə bağlı qlobal məsuliyyətin tanınmasını nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, bir ölkənin ətraf mühitdə yaratdığı problemlər qonşu ölkələrə, o cümlədən qlobal miqyasda ətraf mühitə öz təsirini göstərə bilər.

Eyni zamanda, davamlı inkişaf konsepsiyası, müxtəlif ölkələrin iqtisadi və sosial inkişaf səviyyələrini nəzərə alaraq, ədalətli resurs bölgüsünü təmin etməyə çalışır. Bu yanaşma gələcək nəsillərin ehtiyaclarını qarşılıqlayarkən, mövcud resursların da mühafizəsini nəzərə alır. Belə ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında bərabərlik təmin edilmədikdə, davamlı inkişaf prosesi ləngiyəcək və hətta bu, qeyri-mümkün olacaq. Hər bir ölkənin öz spesifik şəraitini nəzərə alaraq, davamlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq, siyasi iradə və cəmiyyətin aktiv iştirakı vacibdir. Beləliklə, beynəlxalq əməkdaşlıq və qarşılıqlı dəstək bu prosesin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Davamlı inkişafın hüquqi statusu məsələsi isə mübahisəli məsələ olaraq qalır. Bəzi alimlər bunu beynəlxalq hüququn prinsipi kimi qəbul edərkən, digərləri bunu sadəcə etik bir dəyər kimi, yəni qeyri-prinsip dəyərində qiymətləndirirlər. Bu qeyri-müəyyənlik, dövlətlərin öhdəliklərini yerinə yetirməsini çətinləşdirir, lakin bununla belə, hesab olunur ki, davamlı inkişaf konsepsiyası bir çox beynəlxalq hüquqi normativ aktların və prinsiplərin əsasıdır. Digər bir sözlə desək, davamlı inkişafın hüquqi statusu, beynəlxalq müqavilələrdən yerli qanunvericiliyə qədər geniş bir hüquq sahəsini əhatə edir. Eyni zamanda bu hüquqi status ictimai şüurun artırılması ilə də bağlıdır.

Nəticədə, davamlı inkişaf konsepsiyası ətraf mühitin qorunması, iqtisadi inkişaf və sosial ədalətin uzlaşdırılması üçün bir çərçivə təqdim edir. Bu çərçivə müxtəlif maraqlar qrupları arasında tarazlığı qorumaqla yanaşı, insan hüquqlarının, xüsusən də sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun təmin olunmasına xidmət edir. Bunun üçün dövlətlərin beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirməsi, eləcə də yerli və qlobal səviyyədə aktiv əməkdaşlıq etməsi zəruridir. Beləliklə, davamlı inkişaf konsepsiyası, gələcək nəsillərin ehtiyaclarını qarşılayaraq, insanlığın daha ədalətli və davamlı bir dünyada yaşamasını təmin etmək məqsədini güdür. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, daha sağlam və ədalətli bir dünya qurmaq mümkündür. Nəzərə alsaq ki, davamlı inkişafın məqsədi insanlara və planetə daha yaxşı bir gələcək təmin etməkdir, cəmiyyət bu istiqamətdə inkişaf etdikcə, gələcək nəsillərin həyatı üçün daha parlaq bir perspektiv yarada bilərik.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Atapattu, S. *Emerging Principles of International Environmental Law*. Transnational Publishers, 2006, 535 p.
2. Barral, V. *Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm*, *European Journal of International Law*, Volume 23, Issue 2, May 2012, p. 377-400.
URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/23/2/377/487236> (last access: 11.01.2025)
3. Bodansky, D. M. *The Art and Craft of International Environmental Law*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010, 359 p.
4. Boyd, D. R. *Issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment : report of the Special Rapporteur*, 2019, 20 p. A/HRC/40/55
URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/002/54/pdf/g1900254.pdf> (last access: 09.01.2025)
5. Boyd, D. R. *Right to a healthy environment: good practices: report of the Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment*, 2019, 27 p. A/HRC/43/53.
URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/355/14/pdf/g1935514.pdf> (last access: 12.01.2025)
6. Boyle, A. and Freestone, D. (eds), *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*. Oxford, 1999, 408 p.
7. Brundtland, G.H. *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Geneva, 1987, UN-Document A/42/427.
URL: <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> (last access: 07.01.2025)
8. Capitani G., Comazzetto G. *The Concept of Sustainable Development in Global Law: Problems and Perspectives*. *Athens Journal of Law - Volume 5, Issue 1*, p. 35-46.
URL: <https://www.athensjournals.gr/law/2019-5-1-3-Capitani.pdf> (last access: 11.01.2025)
9. Cordonier Segger, Marie-Claire. *Sustainable Development in International Law* in Bugge H.C. & Voigt C. *Sustainable development in national and international law*, 2008, p. 87-199.
URL: <https://dokumen.pub/sustainable-development-in-international-and-national-law-9076871841-9789076871844-9789089520746.html> (last access: 05.01.2025)
10. Dell, A. P. *Principles of European and National Environmental Law*, Giuffrè, 2004, 214 p. (in Italian / Dell, A. P. *Principi del diritto ambientale europeo e nazionale*, Giuffrè, 2004, 214 p.)
11. Dernbach, J. C., *U.S. Adherence to its Agenda 21 Commitments: A Five-Year Review*. *Environmental Law Reporter*, Vol. 27, 1997, 34 p.
URL: <https://ssrn.com/abstract=1461845> (last access: 08.01.2025)
12. Fitzmaurice, M. *'International Protection of the Environment'*, *Recueil des Cours*, 2001, 293, 488 p.
13. Fitzmaurice, M. *The Principle Of Sustainable Development In International Development Law* in Maniruzzaman, M, Schwabach, A, Cockfield, A, Tarlock, A, Dernbach, J & Kutting, G (eds) 2010, *International sustainable development law*. Vol. 1. EOLSS Publishers Ltd, Oxford, p. 112-136.
URL: <https://www.eolss.net/sample-chapters/c13/e6-67-03-02.pdf> (last access: 11.01.2025)

14. Guiry, N. International law and the sustainable development goals, *The Boolean: Snapshots of Doctoral Research at University College Cork*, 7, 2024, 5 p.
URL: <https://journals.ucc.ie/index.php/boolean/article/view/boolean-2024-1/6309> (last access: 11.01.2025)
15. Halvorssen, A.M. *Equality Among Unequals In International Environmental Law: Differential Treatment For Developing Countries*. Routledge, 1999, 218 p. 1st edition.
16. International Court of Justice, *Gabčíkovo-Nagymaros Project, Hungary v Slovakia*, Judgment, Merits, ICJ GL No 92, 1997.
URL: <https://www.icj-cij.org/node/101335> (last access: 12.01.2025)
17. International Court of Justice, *Pulp Mills on the River Uruguay (Arg. v. Uru.)*, ICJ GL No 135, 2010.
URL: <https://www.icj-cij.org/node/103232> (last access: 10.01.2025)
18. Kramer, L. *Manual of Community Law for the Environment*. Giuffrè, 2002, 322 p. (in Italian / Kramer, L. *Manuale di diritto comunitario per l'ambiente*. Giuffrè, 2002, 322 p.)
19. Magraw, D. B. and Lisa D. H., *Sustainable Development*, in Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, and Ellen Hey (eds), *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford Handbooks, 2008, 1110 p.
20. Malanczuk, P. *Akehurst's Modern Introduction To International Law*, Routledge, 7th ed. 1997, 449 p.
URL: https://www.academia.edu/2440951/Peter_Malanczuk_Akehurst_s_Modern_Introduction_to_International_Law_Seventh_edition_1997 (last access: 09.01.2025)
21. Munasinghe, M. *Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications*, Cambridge University Press, 2009, 652 p. 1st edition.
22. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. Volume 1, Resolutions adopted by the Conference, A/CONF.151/26/Vol.I
URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (last access: 13.01.2025)
23. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, A/CONF.48/14/Rev.1, 5-16 June 1972.
URL: <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Documents/A%20CONF.48%2014%20Rev.1.pdf> (last access: 07.01.2025)
24. Sands, P. *Principles of International Environmental Law I: Frameworks, Standards, And Implementation*, Vaughan Lowe & Dominic McGoldrick eds., Manchester University Press, 1995, 773 p.
25. Silveira, M.P.W. *International Law for Sustainable Development: An Attempt at Definition*, 2 *Law & Bus. Rev. Am.*, 1996, p. 12-20.
URL: <https://core.ac.uk/download/147642584.pdf> (last access: 11.01.2025)
26. United Nations Millennium Development Goals.
URL: <https://www.un.org/millenniumgoals/> (last access: 12.01.2025)
27. United Nations Millennium Declaration, G.A. Res. 55/2, United Nations. Doc. A/RES/55/2 (Sept. 8, 2000).
URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf (last access: 10.01.2025)
28. United Nations Conference on Environment and Development, *Convention on Biological Diversity*, U.N. Doc. DPI/1307, 1992.
URL: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (last access: 13.01.2025)
29. United Nations Conference on Environment and Development, U.N. Framework Convention on Climate Change, U.N. Doc A/AC.237/18a (Part II) /Add.1 (1992).
URL: <https://unfccc.int/resource/docs/a/18p2.pdf> (last access: 08.01.2025)
30. United Nations General Assembly. Resolution 70/1: *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (21 October 2015).

URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact>. (last access: 11.01.2025)

31. World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, S. Afr., Aug. 26-Sept. 4, 2002, Rep. of the World Summit on Sustainable Development, U.N. Doc A/CONF.199/20/Corr.1 (Jan. 8, 2003).

URL: https://digitallibrary.un.org/record/478154/files/A_CONF.199_20-EN.pdf (last access: 09.01.2025)

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN A HEALTHY ENVIRONMENT: INTERNATIONAL LEGAL FOUNDATIONS

SHAHIN MAMMADRZALI¹, SONA KHALILLI², JAMAL ALIYEV³

Abstract

The article discusses in detail the concept of sustainable development in international law, its legal status, and the right to live in a healthy environment. The article emphasizes the main principles of this concept, including justice, human rights, and the protection of ecosystems. In the first part, the history of sustainable development and the necessity of international cooperation are presented. Starting from the Stockholm Conference, the importance of the Brundtland Report and the Rio Declaration is explained. In the following sections, the right to sustainable development and the right to live in a healthy environment are evaluated within the framework of human rights. At the end of the article, the importance of the right to a healthy environment as an individual and collective human right is emphasized. Eliminating the existing legal gaps around the world is essential to fully ensure the right to live in a healthy environment. Ensuring this right is not only related to the protection of the environment, but is also closely connected with the guarantee of people's social and economic rights and equality. Also, it is important to further strengthen the approach of human rights organizations and international courts to these issues and to enhance the control over the fulfillment of relevant obligations by states. In general, the article highlights the importance of strengthening the legal framework for sustainable development and ensuring environmental justice.

Keywords: *sustainable development, international law, human rights, healthy environment, climate change, social justice, UN Sustainable Development Goals.*

¹ Doctor of Philosophy in Law / Baku State University / email: memmedrzali@gmail.com

² Scientific Secretary / Academy of Azerbaijani Bar Association / email: xalillisona@gmail.com

³ Legal Assistant, Human Rights Promotion Center / student, Baku State University / email: aliyevcamal690@gmail.com

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ В ЗДОРОВОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

ШАХИН МАММАДРЗАЛЫ¹, СОНА ХАЛИЛЛИ², ДЖАМАЛ АЛИЕВ³

Резюме

В статье подробно обсуждается концепция устойчивого развития в международном праве, её правовой статус и право на жизнь в здоровой окружающей среде. В статье подчёркиваются основные принципы этой концепции, включая справедливость, права человека и охрану экосистем. В первой части представлена история устойчивого развития и необходимость международного сотрудничества. Объясняется значение Стокгольмской конференции, Доклада Брундтланд и Рио-де-Жанейрской декларации. В последующих разделах право на устойчивое развитие и право на жизнь в здоровой окружающей среде рассматриваются в рамках прав человека. В конце статьи подчёркивается важность права на здоровую окружающую среду как индивидуального, так и коллективного права человека. Для полного обеспечения права на жизнь в здоровой окружающей среде необходимо устранить существующие правовые пробелы во всём мире. Обеспечение этого права связано не только с охраной окружающей среды, но и с обеспечением социальных и экономических прав людей, а также равенства. Также важно укрепить позицию правозащитных организаций и международных судов по данным вопросам и усилить контроль за выполнением соответствующих обязательств государствами. В целом в статье подчёркивается важность укрепления правовой основы устойчивого развития и обеспечения экологической справедливости.

Ключевые слова: устойчивое развитие, международное право, права человека, здоровая окружающая среда, изменение климата, социальная справедливость, Цели устойчивого развития ООН.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 23.01.2025

Çapa qəbul tarixi: 30.04.2025

¹ Доктор философии по праву / Бакинский Государственный Университет / email: memmedrzali@gmail.com

² Ученый секретарь / Академия Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики / email: xalillisona@gmail.com

³ Помощник юриста, Центр Поощрения Прав Человека / студент, Бакинский Государственный Университет / email: aliyevcamal690@gmail.com